

Гладуш В.А.

*Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова*

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ДЕФЕКТОЛОГІВ: ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД

У статті розглядаються питання зі становлення та розвитку системи післядипломної освіти дефектологічних кадрів в Україні. У ній висвітлено передові думки відомих філософів і педагогів про необхідність удосконалення фахової підготовки педагогів, розглянуто історичний шлях становлення вітчизняної масової та спеціальної школи в ХІХ ст., виокремлено початкові форми післядипломної педагогічної освіти дефектологів.

Ключові слова: *післядипломна освіта, фахова кваліфікація, дефектологічні кадри.*

Постановка проблеми

Високий рівень кваліфікації дефектологічних кадрів є однією з важливих умов реалізації корекційно-виховних завдань, що стоять перед сучасною спеціальною школою. Водночас розвиток інноваційних технологій підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів-дефектологів значною мірою залежить від того, наскільки цей процес збагачено досягненнями минулого.

Процеси становлення й розвитку післядипломної освіти педагогічних кадрів розглядали багато вчених, серед них — О.Капченко, С.Крисюк, Л.Сігаєва, Т.Вакуленко, О.Проценко, С.Синенко, В.Гаманюк та ін. Вони розкрили сутність цього виду навчання, його необхідність і значення, запропонували періодизацію розвитку системи післядипломної педагогічної освіти, окреслили особливості її функціонування за кордоном [6; 11; 12]. Однак усі ці дослідження стосуються загальних питань післядипломного професійного навчання, а його специфіка в окремих галузях педагогічної діяльності залишається поза увагою вчених. Так, проблема підвищення фахової кваліфікації та формування системи післядипломної педагогічної освіти дефектологічних кадрів іще не стала предметом ґрунтовних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу

Підготовка дефектологічних кадрів здійснюється в системі педагогічної освіти, яка згідно з Концептуальними засадами розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір «...включає вищі навчаль-

ні заклади всіх форм власності, заклади післядипломної педагогічної освіти та органи управління в галузі вищої освіти» [2]. Щодо першої та третьої інституцій усе більш-менш зрозуміло. З'ясуємо, що являє собою післядипломна педагогічна освіта дефектологів, який шлях її становлення.

У Законі України «Про вищу освіту» йдеться: «...післядипломна освіта — спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь і навичок на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду» [1].

Концепція післядипломної педагогічної освіти як в Україні, так і в багатьох країнах світу не є винаходом останніх десятиліть. Вона формувалася і розвивалася протягом тривалого часу під впливом багатьох історичних чинників.

Роздуми з приводу проблем підвищення кваліфікації вчителів можна знайти ще в спадщині філософів Гесіода, Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеки, Конфуція, та все ж переконливішими є історико-педагогічні дослідження епох Відродження та Реформації. Адже незважаючи на те, що освітня діяльність у ті часи перебувала під егідою духовенства, вона час від часу потребувала суттєвих змін, удосконалення принципів, форм, методів та засобів педагогічного впливу. І якщо таке не відбувалося, виникали кризові соціальні явища.

Уперше проблема вдосконалення фахової кваліфікації вчителя була чітко сформульована в XVII ст. Чеський педагог Ян Коменський сформував дидактичну систему шкільної освіти, в якій чільне місце у справі виховання та навчання дітей відвів учителю, наголошуючи, що його професія «найпочесніша під сонцем», а тому «найкращі з-поміж людей нехай будуть вчителями» [5, 115]. На його думку, вчитель має любити свою справу, бути працьовитим, сповненим життя, діяльним і чуйним, любити учнів, а тому він має прагнути до збагачення своїх знань, досвіду. Оскільки успішність роботи школи, навчання й виховання залежать від педагога, його освіти, знань і вмінь, він зобов'язаний постійно та систематично працювати над собою. Для цього Я.Коменський радив учителям відвідувати уроки колег і запрошувати їх на свої уроки, а потім уважно вислуховувати їхню критику, зауваження та побажання [5, 116]. Інформації про заклади, які в той час мали підвищувати педагогічну майстерність учителів, на жаль, немає, як і прикладів контролю цього процесу з боку адміністрації освітніх закладів, але наведені форми підвищення професійної кваліфікації педагогів можна оцінити як чіткі, продуктивні та досить прогресивні.

Важливу роль у процесі еволюції форм і методів поліпшення професійної діяльності педагога відіграють надбання української народної педагогіки XVII–XVIII ст., яка була виразником уявлень народу про гуманність, працелюбність, волю, патріотизм. У цей період учені починають звертати увагу на прислів'я, приказки, казки, у яких звучить глибока повага до знань і науки: «Учись не до старості, а до самої смерті», «Аби наука, то й розум буде», «Розум – скарбниця

людини», «Мудрим ніхто не народився», «Ніхто вченим не вродився», «Праця все перемаже» [7, 82; 8, 283]. Саме народна педагогіка стала джерелом натхнення для вчителів у справі самоосвіти на українських землях, саме її ідеї лягли в основу багатьох фундаментальних праць вітчизняних педагогів.

З проблемою освіченості вчителя пов'язане ім'я українського церковного, державного і політичного діяча Феофана Прокоповича, який у 1721 р. відкрив власним коштом загальноосвітню школу для дітей-сиріт. У його педагогічній розвідці «Духовний регламент» особливе місце належить вимогам до вчителя, який, на думку автора, має бути дбайливим, чесним, працьовитим, шанованим, а найголовніше — високоосвіченим. Ф.Прокопович розробив цілу низку регул (правил) підготовки вчителя; серед них є і вимога не допускати людину до педагогічної діяльності без попередньої перевірки її знань. Якщо з будь-яких причин кандидат в учителі не витримає іспиту, учений радить не відштовхувати його, а «...звеліти півроку або рік» довчитися, оскільки є гостра потреба у кваліфікованих учителях [10, 75]. Окрім того, кожен учитель повинен уміти лаконічно й переконливо довести учням значущість науки й навчання. Ф.Прокопович дбав, щоб учителям, здатним викладати не один, а два-три предмети, створювали належні умови, усіляко підтримували їх.

Питання про вчителя та рівень його освіченості посідає особливе місце в педагогічних творах «українського Сократа» Г.Сковороди. На його думку, на педагогічній ниві мають працювати лише за покликанням, адже вчитель має бути чесним, безкомпромісним, любити учня, поважати його особистість, служити добру. Головною метою вчителя має стати формування освіченої, мислячої, чуйної людини. А щоб педагог міг реалізувати свої плани й досягти успіху, Г.Сковорода давав таку пораду: «Долго сам учишь, если хочешь учить других» [13, 440], тобто можна стати завдяки самоосвіті майстром своєї справи. Досягти педагогічних вершин можна лише тоді, коли дружиш із практикою і завдяки їй набуваєш досвіду, оскільки «... опыт есть отец искусству, ведению й привычки. Отсюда родились все науки, и книги, и хитрости» [14, 117].

В історико-педагогічних літописах залишилося й ім'я попечителя Одеського й Київського навчальних округів Миколи Пирогова. Усвідомлюючи важливість професійної підготовки вчителів, М.Пирогов у кінці 1858 — на початку 1859 р. організував при Київському університеті педагогічну семінарію, розробив проекти про підготовку вчителів для початкової й середньої школи, організував контроль за методами навчання та виховання в приватних пансіонах.

М.Пирогов закликав учителів: «Шукай і будь людиною!» [9, 181]. Він був переконаний, що успіх у навчанні залежить не від статусу навчального закладу чи навчальних програм, а від рівня підготовленості вчителя. На думку попечителя, учителі повинні мати ґрунтовну підготовку, як теоретичну, так і практичну. Тому слід відкривати педагогічні курси, семінарії, інститути, де вчителі могли б підвищувати рівень своєї майстерності.

Отже, прогресивні погляди європейських і вітчизняних педагогів, філософів, громадських діячів у значній мірі виступали рушійними силами розвитку

освітньої системи в Російській імперії, до складу якої входили українські землі.

Другим важливим фактором, який суттєво вплинув на вдосконалення вітчизняних педагогічних кадрів, були реформи в освітній системі держави. На початку XIX ст. на тлі політичних, економічних і культурних змін освітня система Росії швидко розвивалася. Відбулися значні зрушення в початковій освіті. На підставі установчих документів було створено навчальні заклади для селян, ремісників, небагатих дворян — церковно-парафіяльні й парафіяльні, земські школи, повітові училища та прогімназії [7, 131].

Розвивалася також середня освіта, яку надавали заклади різних профілів: для хлопців — гімназії, колегії, ліцеї (з гуманітарним ухилом), кадетські корпуси (військове навчання), реальні (з природничим ухилом) та комерційні училища; для дівчат — інститути шляхетних дівчат, середні школи духовного відомства та гімназії відомства імператриці Марії. На початку XX ст. на українських землях було зареєстровано 521 такий заклад [7, 135]. Вищу освіту, яка була необхідна для роботи в різноманітних державних органах, а також для педагогічної діяльності, можна було здобути в трьох університетах: Харківському (1805), Київському (1834), Новоросійському (1865).

Одночасно з розвитком масової школи, починаючи з 30–40-х рр. XIX ст. у різних регіонах Росії виникли численні благодійні товариства, метою яких стала організація систематичної допомоги бідним, жебракам і сиротам. У таких умовах були відкриті перші спеціальні заклади для утримання та елементарного навчання сліпих, глухих і розумово відсталих дітей.

Педагогічна громадськість того часу вимагала від уряду додатково реформувати школу, створити в системі освіти лікувально-виховні та навчальні заклади для розумово відсталих дітей, організувати та систематично здійснювати підготовку педагогічного персоналу для роботи з дітьми, що мають вади розвитку, поліпшити умови праці педагогів.

Одним із перших навчальних закладів для глухих дітей у Росії стало Петербурзьке училище, відкрите у 1806 р., а першим його викладачем був поляк А.Сігмунд, який отримав сурдопедагогічний досвід у Віденському училищі для глухонімих на спеціальних сурдопедагогічних курсах [15, 151]. Наприкінці XIX ст., після створення Всеросійського опікунства сліпих у 1881 р., розпочали свою діяльність школи для сліпих дітей в Україні — у Києві, Харкові, Одесі, Чернігові, Полтаві.

У зв'язку з активізацією діяльності лікарів-психіатрів у другій половині XIX ст. в Росії започатковано лікарсько-педагогічний напрям суспільної допомоги «слабоумним». І.Сікорський — професор психіатрії Київського університету — на IV Міжнародному конгресі гігієни, який відбувся у Женеві в 1882 р., висловив думку про необхідність організації установ для навчання та виховання дітей, не здатних опанувати програму звичайних навчальних закладів [2, 78]. Усе очевиднішою для суспільства постала потреба у створенні для цих дітей спеціальних закладів. Незначні за своїм обсягом практичні заходи з елементарного навчання, виховання та утримання дітей з особливими потребами на той час здійсню-

валися силами окремих лікарів, педагогів, громадських діячів на філантропічно-благодійницькій основі завдяки організації притулків, приватних платних медико-педагогічних установ і шкіл для розумово відсталих, відкриттю допоміжних класів при загальних школах, а згодом — самостійних допоміжних шкіл, упорядкованих міською управою [3, 13].

Третій чинник становлення вітчизняної післядипломної освіти, пов'язаний з розвитком мережі масової та спеціальної школи, потребував великого числа педагогічних кадрів. У другій половині XIX ст. уряд і суспільство надзвичайно серйозно підійшли до вирішення цієї проблеми. При університетах створювалися педагогічні інститути. У 1860 р. з'явилося «Положення про окружні педагогічні курси». Відбір на такі курси проводили попечительські ради навчальних округів. Термін навчання складав два роки. Заняття на курсах були як теоретичні, так і практичні, до програми входив невеликий курс із дидактики та методики викладання навчальних дисциплін. Після закінчення навчання кожен студент мав написати й захистити дисертацію з певної теми й підготувати одну пробну лекцію.

Названий документ також сприяв відкриттю учительських семінарій, зокрема Київської (1862). У травні 1872 р. було схвалено офіційне рішення про створення учительських інститутів. У ньому зазначалося, що для підготовки вчителів у різних навчальних округах буде засновано сім учительських інститутів.

Дбали і про вчителів, які працювали в міських училищах. Для них при учительських інститутах заснували додаткові курси. Програма з педагогіки на курсах мала такі розділи: розумове, моральне і фізичне виховання, загальні вимоги дидактики й риторики, шкільна дисципліна.

Учителів для гімназій, реальних училищ та інших середніх навчальних закладів у другій половині XIX ст. готували, як відомо, університети, та інші вищі навчальні заклади, зокрема два історико-філологічні інститути — у Петербурзі та Ніжині.

Нарешті, в ті часи вибороли право займатися викладацькою діяльністю жінки. Зокрема, в 1864 р. у столичних і провінційних жіночих гімназіях відомства імператриці Марії було відкрито педагогічні класи, а в 1870 р. такі класи з'явилися при гімназіях Міністерства народної освіти. Ці гімназії склалися з підготовчого, семи основних і одного педагогічного класу. «Положення про жіночі гімназії і прогімназії народної освіти» (1870) передбачало отримування дівчатами, які закінчили 7 класів, атестату на звання вчительки початкової школи, а тим, хто закінчив 8 класів, — на звання домашньої вчительки. Випускниці, які одержували медаль, мали право бути домашніми наставницями. У 1878 р. в Петербурзі було відкрито Бестужевські вищі жіночі курси, які в 1886 р. припинили свою діяльність і поновили її лише в 1890 р. В Україні вищі жіночі курси було засновано у XX ст. (в Києві та Харкові).

Оскільки не вистачало вчителів, було запроваджено практику педагогічного екстернату. Закон від 22 квітня 1868 р. і Правила, затверджені 15 травня

1870 р., чітко визначали порядок проведення іспитів на звання вчителів гімназії та прогімназії для осіб, які мають бажання працювати на освітянській ниві.

Варто звернути увагу на той факт, що у навчальні плани окремих педагогічних навчальних закладів України було включено предмети, які торкалися питання щодо природи дитячої дефективності.

На тлі такої активної підготовки вчителів масової школи постала нагальна потреба у педагогічних кадрах для роботи з дітьми, які мають вади розвитку. Першим кроком у цьому напрямі стала підготовка вчителів для сліпих і глухих дітей. На базі спеціальних дитячих закладів педагоги навчалися на короткострокових курсах або мали тривале стажування. За визначенням М.Ярмаченка, «...поступовому поглибленню цілей і завдань підготовки дефектологів у кінці ХІХ ст. сприяло визнання «гуманістичної концепції користі», за якою аномальні особи, які навчалися та виховувалися за спеціальними методиками, могли стати корисними членами суспільства завдяки своїй праці та іншим формам соціальної активності» [16, 54].

Учителі, вихователі, лікарі, які працювали з розумово відсталими дітьми, на той час мали тільки загальнопедагогічну підготовку. Досвід роботи в галузі спеціального виховання та навчання вони здобували на практиці. Проте ставало очевидним, що успішність виховної роботи з аномальними дітьми багато в чому залежить від рівня підготовки спеціалістів-дефектологів. Відкриття університетів, педагогічних та учительських інститутів, семінарій, курсів сприяло вирішенню проблеми впровадження системи підвищення кваліфікації вчителів, які тривалий час працювали на педагогічній ниві, зокрема і в спеціальних закладах.

У 1872 р. Комітет міністрів Російської імперії затвердив Положення «Про проведення короткострокових педагогічних курсів для народних учителів з метою підвищення їх фахової кваліфікації». Вони проходили зазвичай під час літніх вакацій. Для їх організації вчителі робили внески по 10–15 руб., невеликі кошти надавали земства й окремі особи. Педагогічні курси влаштовували в повітових центрах. Організаторами їх були вчительські товариства й видатні педагоги М.Бунаков, В.Вахтеров, В.Водовозов, Д.Тихомиров, інколи цією справою займались училищні ради.

У 1897 р. з ініціативи О.Остроградського, тодішнього директора Петербурзького училища для глухих, було засновано курси з підготовки сурдопедагогів на базі цього училища. Навчальний план і програми курсів передбачали ґрунтовну загальноосвітню, природничо-наукову та спеціальну підготовку майбутніх сурдопедагогів. До викладання на цих курсах керівництво залучало провідних учених столиці. Однак після закінчення курсів вчителі не мали підтримки та визнання з боку державної влади і жодних юридичних прав на працевлаштування. Дехто з випускників-сурдопедагогів знаходив собі роботу в училищах для глухих. Більшість же з них ставали домашніми вчителями для глухих дітей у заможних сім'ях. Учителі-сурдопедагоги, які закінчили ці курси, працювали і в Україні [16, 167].

Однією з нових форм удосконалення підготовки та підвищення фахової кваліфікації педагогів були з'їзди вчителів. Саме на них вони мали можливість обговорювати болючі проблеми, зокрема, й про стан фахової кваліфікації. Одними з перших таких заходів стали: з'їзд у Харкові (1861), з'їзд учителів природничо-математичних наук у Києві (1861), з'їзд учителів російської мови та словесності в Києві (1863).

Важливою віхою в розвитку вітчизняної дефектології став Другий з'їзд діячів у галузі технічної та професійної освіти, по суті, перший з'їзд дефектологів Росії, який відбувся у Петербурзі 26.12.1895 — 5.01.1896 р. На ньому працювали секції, присвячені проблемам сліпих, розумово відсталих і глухонімих дітей. В окремих виступах розглядалися проблеми з питань підготовки вчителів, серед них — доповідь Д.Органова «До питання про підготовку вчителів для шкіл глухонімих та їх службові права». Доповідач висвітлив важке та безправне життя вчителів приватних шкіл для глухих, сформулював основні вимоги до особистості вчителя глухих, до його загальної підготовки, спеціальних знань та вмій. Він запропонував відкрити при одному з училищ для глухонімих спеціальні курси з питань підготовки вчителів для шкіл глухонімих, також порушив питання про надання прав на пенсію вчителям усіх шкіл для глухонімих дітей [15, 201–202].

На той час як своєрідна форма вдосконалення освіти сурдопедагогів існувала практика закордонних відряджень до європейських країн для широкого ознайомлення з досвідом навчання глухих за різними методами й, звісно, набуття там спеціальної підготовки. У межах таких відряджень за кордоном побували педагоги: Ф.Моллот (1846), Я.Спешнев (1856; 1864), О.Пфель (1882), А.Остроградський (1885), М.Лаговський (1889). У 90-х рр. XIX ст. за кордон виїжджали М.Лебедева, К.Маляревська, В.Кащенко. Вивчення педагогічного досвіду в функціонуванні спеціальної школи за кордоном суттєво збагачувало теорію і практику вдосконалення післядипломної педагогічної освіти вітчизняних дефектологів.

Висновки

Таким чином, післядипломна педагогічна освіта дефектологів як один із пріоритетних напрямів розвитку в сучасній національній системі освіти почала формуватися у добу Відродження. Роль і значення цього виду навчання переконливо показали у своїх фундаментальних працях класики світові філософії та педагогіки, а його еволюція відбувалася на тлі економічного, соціального, культурного та освітнього розвитку суспільства. У кінці XIX ст. започатковано перші форми післядипломної педагогічної освіти дефектологів: курсова підготовка, з'їзди вчителів, вивчення передового зарубіжного досвіду. Вони стали підґрунтям для подальшого розвитку системи підвищення фахової кваліфікації дефектологічних кадрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=laws/education/prof-tech/6/0001>
2. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=laws/education/prof-tech/6/0001>
3. Грищенко М.М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР / М.М.Грищенко // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917–1957). — К. : Рад. шк., 1957. — С. 13–16.
4. Дубовецкий А.П. Общественное воспитание умственно отсталых детей на Украине в дореволюционное время / А.П.Дубовецкий // Дефектология. — 1984. — № 1. — С. 8–13.
5. Коменський Я.А. Велика дидактика / Я.А.Коменський. — К. : Рад. шк., 1940. — 248 с.
6. Крисюк С.В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917–1995) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук / С.В.Крисюк. — К., 1996. — 40 с.
7. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Л.А.Медвідь. — К. : Вікар, 2003. — 335 с.
8. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: с древнейших времен до конца XVII в. / отв. ред. Э.Д.Днепров. — М. : Педагогика, 1989. — 479 с.
9. Пирогов Н.И. Задачи учителя в школе : избранные педагогические произведения / Н.И.Пирогов. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1952. — 269 с.
10. Прокопович Ф. Духовний регламент / Ф.Прокопович // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / за заг. ред. С.А.Литвинова. — К. : Рад. шк., 1961. — 432 с.
11. Синенко С.І. Розвиток післядипломної педагогічної освіти в країнах Західної Європи (Англія, Франція, Німеччина) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / С.І.Синенко. — К., 2002. — 20 с.
12. Сігаєва Л.Є. Система підвищення кваліфікації вчителів в Україні в 20–30 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Є.Сігаєва. — К., 1998. — 20 с.
13. Сковорода Г. Сродность к богословию : збір. творів: у 2 т. / Г.Сковорода. — К. : Наук. думка, 1973. — Т. 1. — 586 с.
14. Сковорода Г. Собака і кобила : збір. творів: у 2 т. / Г.Сковорода. — К.: Наук. думка, 1973. — Т. 2. — 488 с.
15. Ярмаченко М.Д. Історія сурдопедагогіки / М.Д.Ярмаченко. — К. : Вища шк., 1975. — 423 с.
16. Ярмаченко М.Д. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: нариси (XIX – початок XX ст.) / М.Д.Ярмаченко. — К. : Рад. шк., 1991. — 382 с.

Статья посвящена вопросам становления и развития системы последипломного образования дефектологических кадров в Украине. В ней представлены передовые мысли известных философов и педагогов, касающиеся необходимости усовершенствования профессиональной подготовки педагогов, рассмотрен исторический путь становления отечественной массовой и специальной школы в XIX в., выделены начальные формы последипломного педагогического образования дефектологов.

Ключевые слова: *последипломное образование, профессиональная квалификация, дефектологические кадры.*

The article is devoted to the topics of foundation and development of postgraduate education system of specialists in defectology in Ukraine. It was considered modernism of famous philosophers and pedagogues. It was reviewed historical way of establishing national mass and special schools in XIX century. It was abstracted initial forms of postgraduate pedagogical education of specialists in defectology.

Key words: *postgraduate education, special qualification, specialists in defectology.*